

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3227>

Number: 41 , p. 27-34, Winter II 2015

Yayın Süreci

Yayın Geliş Tarihi

01.12.2015

Yayınlanma Tarihi

31.12.2015

“AHLAK MEDENİYETİ” SÖYLEMİ ÜZERİNE ELEŞTİREL DÜŞÜNCELER

*CRITICAL THOUGHTS ON THE DISCOURSE OF “CIVILISATION
OF MORALITY”*

Doç. Dr. Abdüllatif TÜZER

Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

Öz

Birçok Müslüman yazarın yazılarında Batıya ilişkin sık tekrarlanan bir yargı vardır: Batı bilim ve teknolojiye güçlü ve gelişmiş olmakla birlikte ahlaken zayıf, bozuk ve geridir. Bu yargıdan da iki sonuç çıkarılır: 1) Batının bilim ve teknolojisini alalım ancak ahlakına geçit vermeyelim; 2) Batı bilim ve teknoloji medeniyetidir, İslam'la yücelen Doğu ise bir ahlak medeniyetidir. Dolayısıyla Batı bilim ve teknolojiye Doğudan üstün iken Doğu ahlak ve maneviyatta Batıdan üstündür. Ne var ki Müslüman Doğunun Batıya örneklik edebilecek düzeyde üstün bir ahlak medeniyeti olduğu iddiası, felsefi bir eleştirinin konusu edildiğinde, oldukça naif ve zayıf bir iddiadır. Etik tarihi ya bireyi ya da toplumu merkeze/ön plana alan zengin tartışmalarla doludur. Ve güçlü bir ahlak medeniyetinin imkânı, birey-toplum paradoksunun/karşıtlığının sentezlenmesinde ve dengelenmesindedir. Zira aşırı bireycilik toplumun varlığı ve bekası için bir tehlike iken aşırı toplumculuk da bireysellik, özerklik, özgürlük ve farklılık için bir tehdittir. Batı rasyonellik, farklılık, özerklik, faydacılık, liberalizm ve benzeri görüşlerle bireyi önemserken Doğu birliğe, dine, maneviyata, otoriteye verdiği önemle çoğunlukla toplumcu bir tavır sergilemiştir. Batı zengin tartışmalarla farklılıkta birliği aramaya devam ederken Doğu hala birlikte farklılığı tesis edememiştir. Müslüman dünyanın böyle bir derdi de olmamıştır. İslam'da, farklılığı, özgürlüğü, özerkliği, eleştireli geliştiren bir söylem üretilmedikçe güçlü bir ahlak medeniyeti oluşturmak hayal olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Medeniyet, Birlik, Farklılık, Özgürlük

Abstract

There is a well-known judgement frequently expressed in the works of Muslim authors: the Western world is undoubtedly powerful and advanced in science and technology but poor, degenerated and regressed in morality and spirituality. Two consequences can be derived from this judgement: 1) Only the science and technology of the West, not its morality, can be imported; 2) the West is a civilisation of science and technology; whereas the East sublimed thanks to Islam is a civilisation of morality and spirituality. Hence, though the West is advanced in science and technology, it is not superior than the East in morality. Morality and spirituality is a distinguishing mark of the East and hence, in this respect, it is superior than the West. However, the claim that the Muslim East is a civilisation of morality and spirituality

to the extent that it can serve as a model for the West is, when it is subjected to the philosophical criticism, quite naive and weak. History of ethics is full of discussions as to which, individual or society, is of priority in ethics. It seems that the clue to a supreme civilisation of morality can be found in the synthesis and harmony of the paradox/opposition of individual and society. For, extreme individualism is a serious threat to the unity, solidarity and survival of a society, but excessive collectivism, on the other, is a challenge and risk for individualism, freedom, autonomy, diversity etc. The West, with its distinctive discourse of rationality, diversity, pluralism, autonomy, pragmatism, liberalism etc., gives priority to the individual; the Muslim East, on the contrary, exhibits an attitude of collectivism stressing unity, religiousness, spirituality, sacred authority and peace. Nowadays the West is still seeking for the unity in diversity through rich ethical and political discussions. But the Muslim World still had trouble establishing the diversity in unity. It seems that it will be a phantasy for the Muslim World to be able to establish a supreme civilisation of morality unless it is created a discourse nourishing the diversity, freedom, autonomy and criticism.

Keywords: Morality, Civilisation, Unity, Diversity, Freedom

Tarihin hangi evresinde olursa olsun, toplumsallığın söz konusu olduğu her yer ve zamanda, antropologların ve ahlak sosyologlarının genel kanaatini de dikkate alarak diyebiliriz ki, mutlaka bir ahlaki değerler sistemi ve düzen inşa edilmiştir. Yani, toplumsallık zorunlu olarak daima ahlaki gerektirmiştir. Zira bir ahlak oluşturmak, insan davranışlarına yön veren, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen, insanların nasıl yaşamaları gerektiğini bildiren bir normlar manzumesi ve değerler sistemi yaratmak demektir. Böylelikle, insanların birbirlerine dönük davranışlarında ve nasıl yaşamaları gerektiğine ilişkin inançlarında "iyi"yi konu edinen ve hatta iyiyi belirleyen ahlakla, bir toplumun var olabilmesi ve ayakta kalabilmesi için gerekli olan birlik, dirlik ve düzen de tesis edilmiş olur. Ancak bu düzen, kolluk gücüyle, baskıyla veya cezai yaptırımlarla değil, insanların rızasına, kabulüne ve uzlaşımına dayalı (içselleştirilmiş) değerlerle inşa edilen bir düzendir. (Cevizci, 2014: 11 vd.; Frankena, 2007: 22-28)

Ahlaki değerler sistemi toplumsal birlik ve düzeni sağlama konusunda eşsiz bir öneme ve işleve sahip olsa da, bu onun masum, anlaşılır, yararlı, problemsiz vs. olduğuna işaret etmemektedir ve etmemelidir de. Düşünce tarihinin belki de en hararetli tartışmaları ahlaka dair olanıdır. Çünkü ahlaki meselelerdeki çatışmalar, çözümsüzlükler ve paradokslar diğer felsefi meselelere göre daha derin ve şiddetli olmuştur. Bu durum bugün için de farklı değildir. Çatışma, çözümsüzlük ve paradoksların mahiyetine ve sebeplerine kısaca değinecek olursak;

1. Ahlak eğer nasıl davranmamız ve yaşamamız gerektiğine ilişkin iyiyi ya da doğruyu belirleyen değerler alanı demekse, söz

konusu değerlerin kaynağı ve koyucusu kim olmalıdır? Tanrı, akıl, duygu, güçlüler, birey, toplum . . . Hangisi? (Billington, 1997: 109 vd.) Burada özellikle özerklik, otorite, özgürlük ve doğrulama/meşrulaştırma tartışmaları kritik bir öneme sahiptir.

2. Değerlerin amacı ne olmalıdır? Toplumsal birlik ve düzen mi, güçlülerin iktidarı ve güçsüzlerin avutulması mı, Tanrının rızası mı, bireyin özgürleşmesi ve kendisini gerçekleştirebilmesi mi . . . ? Bu, anarşistlerin, Marksistlerin, yararlıların, liberalistlerin, varoluşçuların, postmodernistlerin, rasyonalistlerin ve teologların üzerinde kıyasıya tartışma yürüttükleri esaslı ahlaki meselelerden birisidir.

3. Ahlaki tartışmaların çağlar boyu hararetini kaybetmemesinin belki de birincil nedeni, insanların belli durumlarda içerisine düştükleri kararsızlıklar ve çatışmalarıdır. Sebep, ya iki otoritenin, sözgelimi Tanrı ile aklın/vicdanın çarpışması, ya toplumsal beklenti ve baskı ile bireysel karar ve arzu arasında sıkışıp kalmak, ya bir ödevler çatışmasının arasında kalmak, ya bir ödev ile fayda arasında bocalamak, ya da adil olanla iyi olan arasında gidip gelmektir. Bunlar, ne birini tutup diğerini atabileceğimiz ne de birini doğru bulup diğerini yanlış sayabileceğimiz ahlaki paradokslardır aynı zamanda. Sözgelimi, birey olmadan toplum, toplum olmadan da birey olamaz. Bireylerin emniyeti, özgürlüklerinin korunması, varlıklarının idamesi için toplum fikri ve duygusunun güçlendirilmesi elzemdir ama aynı zamanda toplumun gelişmesi, zenginleşmesi ve güçlenmesi için de bireysel farklılıkların ve özgürlüklerin tanınmasına ve geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla ne bireyden ne de toplumdan vazgeçebiliriz. Ne

tamamen ödevleri/yükümlülükleri terk edebilir ne de tamamen bireysel arzu ve hazlardan vazgeçebiliriz.

4. Bireylerin özgür ve özerk olmadığı bir toplumda ahlaktan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü ancak nasıl davranması ve yaşaması gerektiğine kişi kendi karar verebiliyor ve kararının bütün sorumluluklarını üzerine alabiliyorsa ahlak vardır. Özgürlük ve bireysel sorumluluğun olmadığı bir durumda ahlaktan, ahlaki bir failden söz etmek doğru değildir. Ancak kararın bireylere bırakılması da daima kuşkuculuğa, görececiliğe, irrasyonalizme, egoizme, anarşizme vs. yol verilmesi riskini de beraberinde getirir. Bu yüzden toplumcu/düzençi ahlaki yaklaşımlar genellikle yaderkçiliğe, özgeciliğe, mutlakçılığa, evrenselciliğe, ödevciliğe, yasacılığa vs. meyletmiştir. Bu, yukarıda da değindiğimiz, birey-toplum paradoksunun kendi içinde taşıdığı en çetin sorunlardan birisidir.

Öyle anlaşılıyor ki, bütün ahlaki meseleler ve tartışmaların gerisinde tek bir paradoks, yani birey-toplum paradoksu yatmaktadır. Ahlak felsefesi tarihinde hedonistlerin, yararçıların, varoluşçuların, anarşistlerin, postmodernistlerin bireyin tercihlerini, kararlarını, arzularını, haklarını ve özgürlüklerini her şeyin önünde tuttuklarını, plancı, yasacı, evrenselci, nesnelci, yaderkçi ve mutlakçı tavrından haz etmediklerini, farklılık ve çoğulculuk yanlısı olduklarını söyleyebiliriz. Evrensel ve yasa koyucu olan ve bir ölçü koyan akla müracaat eden, akıl ile duyguyu zıtlıştırıp akla duygunun üzerinde yönetici bir rol veren ve özgürlüğü de böyle bir aklın sesine kulak vermek olarak gören Platon ve Aristoteles gibi erdem ahlakçıları, Stoacılar, rasyonalistler ve ödev ahlakçıları ile ahlaki bütününü Tanrıda ve Tanrıyla temellendiren teolojik etik savunucuları daha ziyade toplumcu/kolektivist bir tavrı benimsemişler, birlik ve düzen sağlama adına da otorite, yasa, evrenselcilik, nesnellik, mutlakçılık vb. fikrine meyletmişlerdir.

Peki, bu kadar farklı ve hatta karşıt görüş ve kuramların söz konusu olduğu ahlak felsefesi alanında, nasıl davranmamız ve nasıl yaşamamız gerektiğine dair iyiyi/doğruyu bulabilmemiz mümkün müdür acaba? ‘Karşıt görüşlerden birisi mutlak anlamda doğru diğeri yanlış’ diyebilir miyiz? Bu ve benzeri sorulara

tatmin edici bir cevap verebilmemiz için öncelikle anlamı ve gerçekliği ikili karşıtlıklar dizgesi biçiminde inşa eden ve karşıtlardan birisini ayrıcalıklı ve üstün kılıp diğeri değersizleştiren bir felsefe anlayışından kurtulmamız, anlam ve gerçekliğin varlığı ve istikrarının ancak karşıtıyla mümkün olduğunu fark edebilmemiz, farklılıkları ve karşıtlıkları gerçekliğin esaslı unsurları/veçheleri olarak görmemiz gerekiyor. Meseleye böyle baktığımızda, nasıl davranmamız ve yaşamamız gerektiği konusunda iyiyi/doğruyu arayan her bir farklı görüşün/kuramın gerçeğin/doğrunun esaslı bir veçhesini dile getirdiğini anlarız. (Sözgelimi, toplumsuluğun aşırıya kaçtığı durumlarda bireyin haklarından ve özgürlüklerinden dem vuran görüşler sahnede kendisini gösterir ve aşırılık törpülenmeye çalışılır; bireyciliğin ve egoizmin aşırılığında kaynaklanan dayanışma yoksunluğu, dağılma, parçalanma, emniyetsizlik ve düzensizlik durumunda da toplumcu görüşler güç kazanır ve aşırılıklar giderilmeye çalışılır. Ve ahlaki, siyasi ve toplumsal hayat ancak bu karşıtlığın yarattığı dengeli gerilim sayesinde varlığını sürdürebilir.) Dolayısıyla aradığımız doğru ne şu, ne budur ya da ne şunda ne de bundadır. Doğru her ikisidir/ikisindedir. Öyleyse, karşıtları ve farklılıkları, karşıtlığını ve farklılığını yok etmeden bir kılabiliriz, bütünleştirebilecek, uzlaştırabilecek bir felsefeye ihtiyacımız var. Bu felsefenin ayırt edici vasfı ve tanımı, doğal olarak, paradoks olacaktır. Bir başka ifadeyle, felsefe, “farklılıkta/karşıtlıkta birlik” paradoksudur. Ancak böyle bir felsefe anlayışıyla, akılla duyguyu, ödevle yarar duygusunu, rasyonelle irrasyoneli, zorunlulukla özgürlüğü, bireycilikle toplumsuluğu vb. uzlaştırabilir ve birinden vazgeçmemiz mümkün olmayan karşıtlara hakkını verebiliriz. Yine ancak böyle bir felsefe anlayışıyla tarihe yön veren felsefi görüşler ortaya koyabilir ve güçlü bir ahlak medeniyeti inşa edebiliriz. (Akılla duyguyu uzlaştırmaya çalışan ve ölçülülüğü esas alan erdem ahlakçıları, zorunlulukla özgürlüğü uzlaştırmayı deneleyen Kant, ödev çatışmalarına çözüm arayan Ross, ödevci ve yararçı kuramı, aynı zamanda da iyile adili sentezleyip bir karma etik oluşturmaya çalışan Frankena gerçekten kayda değer örneklerdir) Özellikle ahlak alanındaki bütün tartışmaların gerisinde birey-toplum para-

doksunun yattığını hatırlayacak olursak, hem toplumsallığı güçlendirebilmek ve daimi kılabilmek için zorunluluğa, nesnellığe, evrenselliğe, rasyonelliğe, ödevciliğe, yasacılığa, otoriteciliğe, gelenekçiliğe vs. ihtiyacımız var hem de bireyleri güçlü kılabilmek için de özgürlüğe, haklara, farklılıklara, rekabete, olumsuzluğa, çoğulculuğa ihtiyacımız var. Kısacası, ne bireyden ne de toplumdaki vazgeçemiyorsak, güçlü bir ahlak medeniyeti inşa edebilmek için, her ikisine de hakkını veren, her ikisini de yeşertip güçlendirebilecek ve uzlaştırabilecek bir felsefeye ihtiyacımız var. Bu bir anlamda, gücün, yararcılığın, bilimin, akılcılığın, bireyciliğin, özgürlüğün, çoğulculuğun, dünyeviliğin sözcüsü olan Batıya, birlik, barış, kalbilik, mistiklik, özgecilik, toplumculuk, kadercilik, öte dünyacılık ve nefis terbiyeciliği gibi vasıflarla nitelenen bir Doğu aşısının yapılmasını lüzumlu kılan bir felsefedir.

Farklılıkların varlıklarının ve özgürlüklerinin teminatı, güçlü ve sağlam bir birliktir. Yani, farklılıklar olmadan birlik, birlik olmadan da farklılıklar var olamaz. Bu yüzden, modern ve postmodern düşüncenin birbirine kılıçlarını çekerek- ki Bauman'a göre, farklılık, özgürlük ve hoşgörünün sesi olan postmodernizm düzeni, birlikçi, tektipleştirici modernizmle bir hesaplaşmadır (Bauman, 2003: 131) - sahne aldığı Batının siyasi ve toplumsal deneyimleri söz konusu paradoksu adeta Batılı sosyal bilimcilere ve felsefecilere dikte etmiş ve onları bu paradoksu hayata geçirecek öneriler, çözümler ve görüşler sunmaya zorlamıştır. Nitekim Alain Touraine'in (2011) demokrasiyi, "birlik ve çeşitliliğin, özgürlük ve bütünlüğün uyuma çabasıdır" biçiminde tanımlayışı bu açıdan son derece dikkat çekicidir (29). Yine John Rawls'ın bütün farklılıkları ortak bir zeminde buluşturabilecek bir kamusal akıl ve siyasal adalet arayışı, ayrıca yükümsüz özne savunucularının güçlü bir sese sahip olduğu liberal düşünce geleneği içerisinde Alasdair McIntyre, Charles Taylor, Michael Walzer, Michael Sandel gibi cemaatçi veya toplumcu liberallerin olması kayda değerdir (Berten, da Silveira, Pourtois, 2006: 30 vd.). Şu halde "Sorum", Peter Wagner'in (2005) ifadesiyle, "bireysel özerkliğe önem veren liberal ilkeye müdahale etmeksizin toplumsal pratikleri ortaklaşa arzulan tarzda şekillendirebilecek gönüllü birlik ilişkilerinin varolup olmadığı ya da yaratılıp yaratılamayacağıdır. Güçlü bir zayıf cemaat duygusu gibi bir şeylere ihtiyaç duyulmaktadır.

. . . kolektif eylem ve karar alma lehine ortaya konabilecek herhangi bir savunu daha başlangıcında güvensizlikle karşılanmaktadır ve aslında insafı birisi XX. Yüzyılın kısıtlamalar ve disiplinler tecrübesini görmezden gelebilir mi? Ama öte yandan, iyi hayat konusundaki farklı görüşlerimizi özgürlük içinde yaşayabileceğimiz koşulları başka nasıl yaratabiliriz ki?" (348, 351).

Wagner'in ifadesiyle (2005), asli itikadı "özgürlük ve özerklik düşüncesi" (27) olan Modern Batı her ne kadar farklılıkta birlik arayışlarını sürdürüyor olsa da ne sahici bir birlik oluşturabilmiş ne de farklılığa ve özerkliğe aşırı meylinde taviz vermiştir. Batının sahici bir birlik oluşturamıyor oluşunu Bauman (2000) ciddi ve büyük bir dert olarak anlatır bizlere: "Çağdaş dertlerin en sinsi ve acı verici olanı [şudur]: Kendilerini güvensiz hisseden, geleceğin getirebileceklerine sakınarak bakan ve emniyetlerinden endişe eden insanlar, kolektif eylemin gerektirdiği riskleri göze alacak kadar özgür değildiler. Bu insanlar birlikte yaşamının alternatif yollarını hayal edecek cüretten ve zamandan yoksundurlar ve kimseyle paylaşamayacakları işlerle o kadar meşguldürler ki, bırakın ortaklaşa girişilebilecek türden işlere enerji ayırmayı, bunlar hakkında düşünmezler bile. . . Bu yalnız insanların inşa etmeyi umabilecekleri ve kamusal alan idarecilerinin ciddiyet ve sorumluluk hislerini yitirmeden önerebilecekleri tek topluluk, korku, şüphe ve nefretle kurulacak bir topluluktur. Bir zamanlar topluluk inşa etmenin ana malzemeleri olan dostluk ve dayanışma bir yerlerde bu amaca artık hizmet edemeyecek kadar dayanıksızlaşmış, çarpıklaşmış, sulanmıştır" (13, 23). Walzer de benzer tespitlerde bulunur: "Liberal toplum üyeleri, hiçbir siyasi veya dini geleneği paylaşmazlar; sadece kendi konularında bir hikâye anlatabilirler. . . Her kişi mutlak olarak özgür, yükümlülüklerinden kurtulmuş ve yalnız olmayı hayal eder. Sonra sadece, karşılaşabileceği riskleri azaltmak için topluma girer ve yapılması gerekenleri yapar. Amacı güvenlidir. Marks'ın yazdığı gibi, 'güvenlik onun egoizminin garantisidir.'" (Berten, Silveira, Pourtois, 2006: 255).

Modern Batı'nın neden farklılıktan taviz veremeyeceğini ve dolayısıyla birliğe değil de niçin farklılığa aşırı meylettğini Popper (2005) çok güzel izah eder: "Batı'yı tek bir düşünce, tek bir inanç ya da tek bir din altında birleştirmek, bence Batı'nın sonu, kapitülasyon-

lara, totaliter düşünceye kayıtsız şartsız boyun eğmemiz anlamına gelir. . . Teröre ve zalimliğe götüren, kuşkusuz Hıristiyanlık değildir. Bunun asıl nedeni, tek bir, yekpare ideoloji düşüncesi, tek bir, yekpare ve özel inanca inanmadır. Kendimi burada sizlere bir rasyonalist olarak tanıttığım için, rasyonalizmin, yani akıl dininin yarattığı terörün Hıristiyan, İslam ya da Yahudi fanatizminin estirdiği terörden çok daha vahim sonuçlar doğurduğuna dikkati çekmek boynumun borcudur. Gerçek anlamda akılcı bir toplum düzeni yaratmak da olanaksızdır; ve olanaksız gerçekleştirme çabası, en azından aynı çirkinlikleri yaratacaktır. . . Hayır, düşünce birliği değildir, bizlerin Batı'yla gurur duymamıza neden olan; tersine düşünce zenginliği, çoğulcudur. . . Bu nedenle [matematik ve mantık dışında hiçbir şey tam olarak kanıtlanamaz] doğru arayışı ve fikir oluşturma her zaman özgür karara dayanır. . . Çünkü fikir alışverişinin özgürce yapılmadığı yerde, gerçek anlamda bir düşünce özgürlüğünden de söz edilemez. Düşüncelerimizi sınamak, sağlam olup olmadıklarını saptamak için, başkalarına ihtiyaç duyarız. Eleştirel tartışma, bireyin özgür düşüncesine bir zemin oluşturur. Fakat bu, siyasi özgürlük olmaksızın, tam anlamıyla bir düşünce özgürlüğünün olanaksız olduğu anlamına gelir. O halde siyasi özgürlük, birey aklının tam ve özgürce kullanılabilmesinin bir ön koşuludur.”(228-230, 224-225).

Öyle görünüyor ki, farklılığı, özgürlüğü, özerkliği besleyen Batı düşünce, bilim, teknoloji, sanat vs. bakımından zenginleşse de toplumda sahici bir birlik ve dayanışma tesis etmede pek başarılı olamamıştır. Birliği çokça zayıflatacak düzeyde farklılık ve özerklikten ödün vermememin neticeleri ise, aşırı güvenlik kaygısı, yalnızlık, egoizm, hazza, menfaate, sınırsız tüketim ve güce meftun olma, sömürgecilik, geri kalmış ülkelere duyarsızlık ve sair olmuştur. Tam bu noktada, Russell'ın (1998) Batıya ilişkin itirafları ufuk açıcıdır: “Bizde fikir ayrılıkları hemen bir “ilke” sorununa dönüşür: İki taraf da diğer tarafın kötü olduğunu, ona katılmanın suçluluğu paylaşmak demek olduğunu düşünür. Bu da anlaşmazlıkları şiddetlendirir ve uygulamada hemen kuvvete başvurmayı akla getirir. Çin'de kuvvete başvurmaya hazır silahlı kuvvetler var olmuştaysa da onları kimse,

hatta askerlerin kendileri bile ciddiye almamıştır. Hemen hemen kansız denebilecek savaşlar yapmışlar, bizim Batı'daki daha şiddetli çatışmalarımızdan edindiğimiz deneyimlere bakılırsa, beklenenden çok daha az zarar vermişlerdir. . . Günlük yaşamda anlaşmazlıklar, çoğunlukla üçüncü bir kişinin dostça arabuluculuğu ile çözümlenir. Kabul gören ilke uzlaşmadır; çünkü iki tarafın da aşağılanmaması gereklidir. . . Bütün dünya Çin gibi olsaydı bütün dünya mutlu olurdu. Diğer uluslar kavgacı ve kuvvetli olduğu sürece, Çinliler de, . . . bizim kötülüklerimizi taklit etmek zorunda kalacaklardır. . . Eğer Çinliler ile aramızdaki farkı tek bir cümle ile özetlemem gerekirse şunu söyleyebilirim ki, temelde, zevk almayı amaç edinmişlerdir; bizler ise, temelde, güçlü olmayı. Biz diğer insanlara ve Doğa'ya karşı güçlü olmaktan hoşlanıyoruz. Bunlardan ilki için güçlü devletleri, ikinci için de Bilim'i geliştirdik.” (114, 117-118)

Bireyin güçlenebilmesi ve kendi kaderini yaratabilmesi adına ve tabii ki farklılıkların körüklenebilmesi adına Batının, her zaman bir tehdit olarak algıladığı birleştirici bir ruh taşıyan dini ya sekülerleştirerek ve doğallaştırarak atıl hale getirmesi ya da Tanrıyı öldürmesi gerekiyordu. Daha fazla güç adına Tanrının öldürülmesi işinin üstesinden de Nietzsche geldi. *Güç İstenci, Ahlakın Soykütüğü, İyi ve Kötünün Ötesinde* gibi eserlerinde Nietzsche değerini değerini sorgular. Bu sorgulama onun için çok önemlidir zira hayatın anlamı ve özü, yarattığımız ya da koyduğumuz değerdedir. Onun üzerinde durduğu iki mesele vardır. İlk olarak, değer anlamı ve amacı daha fazla hayat, daha fazla birey olma, daha fazla özgürlük, daha fazla güç istenci midir yoksa hayattan ve güç istencinden feragat midir? Yani, sahip olduğun değerler sana hayatı sevdendiriyor ve seni güçlendiriyor mu, yoksa zayıflatıyor ve yaşama hevesini yok mu ediyor? İkinci olarak da, değeri kim belirleyecek ve kim koyacak? Nietzsche değeri yaratma ve koyma işinin genellikle bireylere bırakılmadığını fark eder. Özellikle zayıf ruhlu, güç istencinden yoksun din adamları, kendi değerini kendisi koyan güç sahibi efendilere, kahramanlara, üstün yeteneklilere karşı içten içe hasetlik ve hıncı duyusunu taşır. Şeytani planlarla ve hilelerle bir Tanrı fikri yaratırlar ve her şey üzerinde kontrol ve güç sahibi olabilecekleri bir din inşa ederler. Güçlü-

leri ve üstün yetenekleri de yarattıkları ama ipleri kendi ellerinde olan Tanrıya, dolaylı olarak da kendilerine secde ettirirler ve böylelikle güçlü olanı, farklı olanı, üstün yetenekli olanları tırpanlayıp sıradanlaştırarak onlardan intikam almış olurlar. Ayrıca, yine sırf kıskançlıkları ve hınç duyguları nedeniyle, güçlü bir ben olmayı imkânsızlaştıracak erdemler yaratarak bireyleri güçsüzleştirirler ve kusursuz bir öte dünya inancı yaratarak da insanların dünyadan zevk almalarına, dünyayı doya doya yaşamalarına da mani olurlar. Nietzsche bu kirli oyunun farkına varılmasını ister. Ve o, farklı, güçlü ve özgür, hayattan zevk alan ve en önemlisi kendi değerlerini kendisi yaratabilecek bir kudrete sahip üstün insanları muştular. (Nietzsche, 2002: 145-162; Nietzsche, 2001: 37-61)

20. yüzyılda Nietzsche'nin güçlü üstün insanları (Batı) Müslüman topraklarını işgal ettiğinde, Müslüman aydınlar nerede hata yaptıklarına dair derin muhasebeye daldılar ve bu cendereden ve zilletten kurtulmanın yollarını aradılar. Özellikle Türkiye'de Mehmet Akif Ersoy ve Pakistan'da Muhammed İkbâl en dikkat çekici iki örnektir. Her iki düşünür de Batının bilim ve teknolojiadaki gücü ve ileri seviyesini itiraf eder. Dolayısıyla Batının bilim ve teknolojisi alınmalıdır lakin ahlakına kesinlikle geçit verilmemelidir. "Alınız ilmini Garbın, alınız sanatını; veriniz hem de mesainize son süratini; çünkü kabil değil artık bunlarsız; çünkü milliyeti yok sanatın, ilmin, yalnız" dizeleri, Mehmet Akif'in en meşhur olmuş dizelerindendir. Ancak Batı ahlaki ve manevi açıdan Müslümanlara rehberlik edebilecek kabiliyette değildir. Mehmet Akif'in yine meşhur ifadesiyle Batı, tek dışı kalmış bir canavardır. O halde yapılması gereken, Batının bilim ve sanatını Doğunun Kurani ahlak ve maneviyatıyla yoğurmak ve böylece insanlığa rehberlik edebilecek güçlü bir ahlak medeniyeti inşa edebilmektir. (Filizok, 1986:55 vd.).

Muhammed İkbâl ise Batıyı güçlü kılan rasyonellik, bilim, güçlü benlik, özgürlük, yenilenme, eşitlik gibi değerlerin esasen Kurani olduğunu göstermeye çalışır. Onun derdi, ateşi ithal ederek ısınmak değil içimizdeki közü tekrar alevlendirmek idi (İkbâl, 2011: 108). Çünkü aslına bakılırsa, entelektüel yanı sıra Avrupa kültürü, İslam kültürünün bazı çok önemli safhalarının yalnız bir uzantısı ve gelişmiş şeklidir İkbâl'in gözünde. Ancak Batı her ne kadar bi-

limde ve teknolojiye gelişmiş olsa da ahlaken ve manen zayıftır. Sömürgeci ve tam bir egoizm çukurunun içinde debelenmektedir. Bu açıdan Batı insanlığın evrensel birliğini gerçekleştirebilecek bir medeniyet asla olamaz. Ancak "Düşüncüyü aşk ateşiyle tutuşturup aydınlat"an İslam insanlığa ihtiyaç duyduğu birliği ve kardeşliği sağlayabilir. (İkbâl, 2008: 25, 93, 94; 2011: 23, 34). Bu bir anlamda, kafir aklın Müslüman aşk ile İslamlaştırılması projesidir (İkbâl, 2006: 203). Batının modernlik projesinin insanlığı ruhsal/manevi/kültürel bir krizin içine soktuğuna ve dolayısıyla insanlığın kurtuluşu adına yetersiz kaldığına inanan İkbâl, akıl ile aşkı uzlaştıran ve böylece bütün insanlığı kucaklayan manevi/ahlaki temelli bir küresel İslami medeniyet fikrinin peşinden gitmiştir. (Tüzer, 2013: 755-790).

Her ne kadar, bilim, özgürlük, yenilenme, eşitlik gibi değerlerin sözcüsü olsa da hem Mehmet Akif hem de Muhammed İkbâl, daha çok birlikçi söylemleriyle ön plana çıkar. Yani, Mehmet Akif ve İkbâl'de birlikçi tavır baskındır. Batılı manada (liberal) bir özgürlük, farklılık ve özerklik düşüncesi yoktur onlarda. Her ikisinin de farklılıkta birlikten kastı, farklı dillerin, renklerin, ırkların aynı İslami duygu ve düşüncede birleşmesidir. Mehmet Akif'in meşhur şiiriyle, "Bu altımızdaki yerden bütün yanardağlar; taşıp da kaplasa bütün afaki sarsar; değil mi cephemizin sinesinde iman bir; sevinme bir, acı bir, gaye aynı, vicdan bir." İkbâl'in sözleriyle de, "Bizim millilik anlayışımızın temel ilkesini teşkil eden şey, ulusal dil birliği, ulusal bir ülke birliği ya da ekonomik çıkarların özdeşliği değildir. Biz, belli bir alem/kainat tasavvuruna inandığımız ve aynı tarihi geleneğe iştirak ettiğimiz içindir ki, İslam'ın peygamberi tarafından tesis edilen toplumun mensuplarıyız. . . İslam fikri, içinde yaşadığımız, hareket ettiğimiz ve varlığımızı hakkıyla tahakkuk ettirdiğimiz ebedi yurdumuz ya da ebedi ülkemizdir bizim. İslam, bizim için, başka her şeyden daha değerli ve vazgeçilemez yegane hakikattir. . . Din kuvveti birlik makamına dayanır, birlik biçimlenince millet canlanır." (2012: 86; 2007: 88; 2008: 234). Bununla birlikte, kendi kararları ve seçimleriyle kendi varoluşunun efendisi olan, kendi özünü belirleme hakkı sadece kendisine ait olan, harici bir otoritenin gücüne, diktesine ve baskısına boyun eğmeyip yalnızca kendi akıyla hareket eden ve nihayet kendi yorumu, kendi kararı,

kendi farklılığı, kendi yaşam biçimiyle diğerleri kadar hak ve özgürlüğe sahip olan, yargılanmadan ve ötekileştirilmeden kabul gören bir özerk birey fikri yoktur her ikisinde de. Oysa Batıyı güçlü kılan, daha önce Popper’ın ifade ettiği gibi, tam da böylesi bir farklılık ve özerklik düşüncesidir. Farklı kimliklerin, farklı inanç ve düşüncelerin çarpışıp rekabet etmediği bir ortamda gelişme, zenginleşme ve ilerleme nasıl gerçekleşebilir ki!

İlhamını önemli ölçüde Mehmet Akif ve Muhammed İkbâl’den alan günümüzün önemli Müslüman düşünürlerinden Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, güçlü bir ahlak medeniyeti inşa edebilme yolunda, öncellerinin eksik bıraktıkları farklılık vurgusunu dile getirme ve farklılık içinde birlik paradoksuna hakkını verme kaygısını güder. Bu konuda Aydın’ın (2000) hayali büyüktür: “Evrensel din olmaz, ama evrensel bir teoloji çalışmasına girişilebilir, olabilir; ama bundan da daha önemlisi, bence, bir ahlak rüyası görmektir. İnsanların hak ve hukuka riayet ettikleri, insanı insan olarak kabul ettikleri, yani kültürüyle, Allah’ın yarattığı haliyle olduğu gibi kabul ettikleri, Alevi’yi Alevi olarak, Sünni’yi Sünni olarak, inanmayanları o haliyle kabul edip onunla öylece diyalog kurdukları bir dünyayı hayal ediyorum. Onu global köyde, global için hayal etmeden önce şu içinde yaşadığımız Türkiye dünyasında hayal ediyorum. Umarım bu hayal, çok hayal olan bir hayal olmaz”(199). Güçlü ve çağa yön veren bir medeniyet inşa etme yolunda, Aydın’a göre (1999), “Türkiye’nin liberal bir din anlayışına, liberal bir laiklik anlayışına, liberal bir kültür anlayışına ihtiyacı vardır” (43, 152, 155).

Aydın, ilhamını Kuran’dan alan aklın ve bilimin ışığında marazi bir hale dönüşen katı muhafazakarlığı ve gelenekçiliği eleştirerek aşırı birlik kaygısının yarattığı kendi içine kapalı ve durağanlığı yıkmanın ve değişmenin, yani modernleşmenin ne denli hayati bir mesele olduğuna bizleri inandırmaya koyulur. Onun sözleriyle, “İslam modernizminin merkezi tezi şudur: Temel kaynakları olan Kuran ve Sünnet’e dayandırıldığı, bu kaynaklar ve onların ışığında oluşan topyekün tarihi miras ilmi ve rasyonel bir süzgeçten geçirilerek anlaşıldığı ve yorumlandığı takdirde İslam, tarihi-içtimai gelişme sürecinin ortaya çıkardığı değişme hadisesinin doğur-

duğu problemleri çözmeye, o sürecin altında ezilmeye değil ona yön vermeye kadir bir inanç sistemidir” (1999: 191, 232). Öyle anlaşılıyor ki, Aydın’ın liberal İslam hayalinin gerçekleşmesinde rasyonelliğin (eleştirel ve analitik yaklaşımın) ve bilimsel zihniyetin kritik bir rolü vardır. Zira İslam’ı tarihsel yorumlarından ve uygulamalarından arındıracak ve saf/özel İslam’ı keşfedecek olan rasyonel ve bilimsel zihniyettir. Dolayısıyla İslami modernleşmenin anahtarı bilimdir; gücünü bilimden alan bir modernleşme. . . Rasyonel ve bilimsel bir bakışın kaynağa, kökende keşfedeceği saf İslam, Aydın’ın hayalini kurduğu, demokratik ve liberal karakterdeki, sistemli toplumsal ahlak düzenidir. (Aydın, 1999: 43, 140, 141, 152, 155, 251, 254-255; 2000: 47, 48, 155, 197-198). Böyle bir evrensel ahlak düzeninin tohumlarını atan Kuran’dır; tohumların iyileştirilmesi, geliştirilmesi ise rasyonel ve bilimsel bir bilincin eline emanet edilmiştir. (Hatta “müellefe-i kulüb” meselesi hatırlanacak olursa, rasyonel ve bilimsel zihniyetin Kuran’ın koyduğu bir hükmü çağın şartlarına göre değiştirme yetkisi bile vardır). Bu tohumlar, aynı zamanda Kuran’ın çizdiği geniş çerçeveyi oluştururlar. Zira söz konusu tohumlar, yine eleştirel bir bakışla, kendisi de tarihsel olan Kuran’ın içinden ayıklanacak olan şeylerdir. Peki, nedir bu tohumlar? Bunlar, meşveret, adalet, işi ehline vermek, kitap ehliyle ortak bir zeminde buluşmak, dinde zorlamaya gitmemek, ikna etmek ve öğüt verici olmak, herkesin dininin kendisine olduğunu kabul etmek, haksız yere bir kişiyi öldüreni bütün insanları öldürmüş gibi görmek, takva hariç hiçbir kimseyi ya da topluluğu üstün veya seçkin addetmemek gibi liberal değerlerdir. Ne var ki, Aydın’ın farklılık vurgusu çok güçlü bir İslami evrensel ahlak medeniyeti hayali ve bu hayali gerçekleştirmek üzere giriştiği projeler birlikçi tutumu güçlü muhafazakar Müslümanlarca kuşkuyla karşılanmış, hazmedilememiş ve en nihayet Aydın’ın kendisi küfür ve sapıklık ithamlarına maruz kalmıştır. www.ihvanlar.net adlı sitede rastladığım “Diyalogcu eski Bakan Mehmet Aydın’ın gerçek yüzü” başlıklı yazı bunun açık bir örneğidir.

İslam düşünce tarihi, kanaatimizce, birey-toplum paradoksunun yarattığı zengin tartışmalardan yoksun kalmıştır. Zira Müslüman yöneticiler ve alimlerin birlikçi, düzeni, üm-

metçi tavrı ve paradigması Müslümanlarda itaatkar, kaderci ve imancı bir tutumun kemikleşmesine hizmet etmiş ve bu yüzden de Batıda gerçekleşen Rönesans, Reform, Aydınlanma vb. hareketlerin İslam dünyasında filizlenmesine izin vermemiştir. Yunan'ın bilim ve felsefesinin, İran ve Hind'in tasavvufi düşüncesinin İslam'la sentezlenmesiyle 900'lü yıllardan başlayarak gelişen ve büyük düşünürleri, filozofları, bilim adamları ve mutasavvıflarıyla dünyanın gidişatına yön veren farklılıkçı, çoğulcu, özgürlükçü, hoşgörülü İslam medeniyeti, Gazali sonrası güçlenen aşırı birlikçi selefi tavrıla kan kaybetmeye başlamış ve 20. yüzyılın başlarında yok oluşun eşiğine gelmiştir. Sebep, dengeli bir gerilimle beslenmesi ve sürekli uzlaştırılması gereken birey-toplum paradoksunun, aşırı birlikçi ve toplumcu tavır nedeniyle çökmüş olması ve hastalıklı bir hal almasıdır. Bu yüzden, İslam düşünce tarihinde birey/bireycilik fikri hep zayıf kalmış, Batılı manada hak, özerklik ve özgürlük mefhumu neredeyse hiç önem görmemiştir. Özgürlüğün, farklılığın, hoşgörünün, eleştireliliğin sesi olduklarını söyleyebileceğimiz Kindi, Farabi, Ebu Bekir Razi, İhvan-ı Safa, İbn Rüşd gibi İslam filozofları ve felsefi topluluklar, Bayezid Bistami, Hallac, İbn Arabi, Mahmud Şebüsteri gibi sufiler, Fazlurrahman, Muhammed İktbal ve Mehmet S. Aydın gibi İslam modernistlerinin kaderi genelde hep dışlanmak, ötekileştirilmek, kafirlikle itham edilmek, sürülmek veya öldürülmek olmuştur. Öyle görünüyor ki, Müslüman Doğunun aşırı birlikçi tutumu farklılık ve özerklik fikrini sakatlamış; Batının aşırı farklılıkçı tutumu ise birlik duygusu ve düşüncesini sakatlamıştır. Şu halde, güçlü bir ahlak medeniyetinin imkanı Doğunun ve Batının sentezlenmesinde, yani farklılıkta birlik paradoksunun hayata geçirilmesinde yatmaktadır. William Barrett'in (2003) çok güzel ifade ettiği üzere, "Batılı düşünce mevcut çıkmazını aşacaksa bunu pekala Doğululaşma ile yapabilir; fakat bunun sonuçları Doğunun bildiği her şeyden çok farklı olacaktır" (236). Aynı şekilde, Doğulu düşünce de mevcut çıkmazlarını aşmayı istiyorsa, bunu ancak Batılılaşma yoluyla gerçekleştirebilir; fakat bunun sonuçları Batının bildiği her şeyden çok farklı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2000). *İslam'ın Evrenselliği*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- (1999). *İçeride Kritik Bakış*. İstanbul: İyi Adam Yayınları.
- Barrett, W. (2003). *İrrasyonel İnsan* (çev. Salih Özer), Ankara: Hece Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik* (çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yay.
- (2000). *Siyaset Arayışı* (çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları.
- Berten, A., da Silveira, P., Pourtois, H. (2006). *Liberaller ve Cemaatçiler*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Billington, R. (1997). *Felsefeyi Yaşamak: Ahlak Düşüncesine Giriş* (çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cevizci, A. (2014). *Etik: Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Filizok, R. (1986). Mehmet Akif'in Batı Medeniyetine Bakış Tarzı, *Ölümünün Ellinci Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Frankena, W. (2007). *Etik* (çev. Azmi Aydın), Ankara: İmge Kitabevi.
- İktbal, M. (2011). *İslam Toplumunun Yapısı* (çev. Ali Yüksel), İstanbul: Beka Yayınları.
- (2006). *Şarktan Haber* (çev. Ali Nihat Tarlan), İstanbul: Sufi Kitap.
- (2012). *İslam Düşüncesi* (çev. Yusuf Kaplan), İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- (2007). *Yansımalar* (çev. Halil Toker), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- (2008). *Cavidname* (çev. Halil Toker), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Nietzsche, F. (2002). *Güç İstenci* (çev. Sedat Umran), İstanbul: Birey Yayınları
- Nietzsche, F. (2001). *Ahlakın Soykütüğü* (çev. Ahmet İnam), İstanbul: Yorum Yay.
- Popper, K. (2005). *Daha İyi Bir Dünya Arayışı* (çev. İlknur Aka), İstanbul: YKY.
- Russell, B. (1998). *Sorgulayan Denemeler* (çev. N. Arık), Ankara: Tübitak.
- Touraine, Alain, *Demokrasi Nedir?*, çev. Olcay Kunal, YKY, İstanbul 2011.
- Tüzer, A. (2013). İktbal'in Modernlik Paradoksu, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (5), 755-790.
- Wagner, Peter, *Modernliğin Sosyolojisi*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.